

Становище

от доц. д-р Даниел Михайлов Смилов

за дисертационен труд “Емпирична реконструкция на политическите взаимодействия в историята на българската интеграция в Европейския съюз (Изследване върху спомените на участници в процеса)” от проф. д-р Георги Димитров Димитров, предаден за придобиване на научна степен “доктор на науките” в направление 3.3 Политически науки (Европеистика)

Професор Георги Димитров е провел новаторско изследване и е написал мащабен и забележителен в много отношения научен труд, който представлява съществен принос в българската политическа наука и в частност в изучаването на европейската интеграция на България. Заедно с останалите публикации по темата и цялостното присъствие на проф. Димитров в българската академична среда, този труд представлява достатъчно основание за присъждането на степента “доктор на науките” в направление 3.3 Политически науки (Европеистика).

Изследването на “спомените на участниците в процеса” на приемането на България в ЕС, представлява амбициозен емпиричен проект, който стъпва върху провеждането на близо 50 дълбочинни, полу-структурирани интервюта с политици и експерти. Респондентите са на най-високо ниво в управлението на страната и администрацията, като е направен опит да се балансира представителството на различните партии. Експертите са сред водещите в тази област. Събраният архив от 1200 страници сам по себе си е емпирична база данни, която може да бъде използвана за различни бъдещи проекти. Изследването на професор Димитров откроява над 8000 смислови акцента сред събраната информация, които са анализирани в мащабната дисертация от 800 страници.

Голямо постижение е, че текстът разгръща анализа на емпирията в амбициозна интерпретативна рамка. Данните са представени в обобщен вид, като авторът

използва различни методи за анализ. Водещи са качествените обобщения на база на извлечените смислови акценти, но в отделни глави има и интересни варианти на контент анализ (като брой споменаване на отделна държава, НПО-организации, министър председатели и т.н.) По думите на автора за основния му подход:

Тази методологическа нагласа се разполага в междината между контент анализа и дискурс анализа като отличава от тях по няколко неща: - разглежда като единица, носител на смисъл, не отделна дума или словосъчетание, а цялостния параграф на изказване; - Търси не брой на позовавания на отделни думи, а пределно широк кръг на явни или имплицитни смислово-ценностни измерения, в които се разполагат изказваните твърдения, разполагащи се в континууми от смислови алтернативи; - Търси особена, характерна за конкретния изследван предмет негова системно-структурна цялост в разпознатите смислово-ценностни измерения; - Идентифицира социално-исторически структурни основания за интерпретация на системата от разпознати смислово-ценностни акценти. (стр. 57)

С някои от данните от контент анализа, като тези за споменаванията в позитивен или негативен смисъл на страните в ЕС, са направени и регресии за количествена илюстрация и потвърждение на някои от тенденциите. От тази гледна точка изследването на проф. Димитров е на сериозна методологическа висота.

Най-важната предпоставка на избраната методология е, че колективният разказ на участниците в преговорите и процеса по присъединяване на България към ЕС дава емпирична основа за изводи за характера на самия процес на присъединяване. Тази предпоставка – в границите на разумните уговорки за субективността на участниците – е оправдана. Съществува и едно изначално ограничение в подхода – “колективните спомени” от страна на ЕС отсъстват, но изясняването на българската гледна точка към процеса също е важно и достатъчно като принос.

Основният аргумент, който дисертацията защитава е, че:

начинът на провеждане на европеизацията чрез условност, всъщност, нито е естествен, нито е универсален, т.е. единствено възможен. Той е политико-исторически конструиран, доколкото е императивно наложен от целия гореизложен комплекс оттогавашни социално-политически обстоятелства. (стр. 36)

Дисертацията използва критична перспектива спрямо процеса на разширяване. Тя определя този процес като “амбивалентен” особено от гледна точка на постигането на една цел, която се смята от автора за централна. Тази цел е “европеизацията” на България, като под този термин се разбира интернализацията не само в политическия елит, но и сред населението на определени ценностни, нормативни нагласи. Наред с много други изследователи, проф. Димитров установява, че в Източна Европа и особено в България интернализацията е плитка, спорна и може би дори обратима. Това е централният факт, който според него оправдава критичната му перспектива и усилието да се мисли за възможни алтернативи на политиката на разширяване на ЕС.

Преди да започне собственото изследване, дисертацията прави обзор на литературата по разширяване, който е детайлен, полезен и балансиран. Също така е направен опит да се опише предизвикателството на присъединяването и европеизацията на страни, бивши членове на социалистическия лагер, към ЕС. Трудността на задачата е безспорна, особено ако се цели цялостна трансформация на обществата и тяхната модернизация. Ето само някои от трудностите, които авторът посочва:

Много тежък втори икономически фактор е качеството на работната сила, но не толкова като демографска структура и компетентности, макар в това отношение в страните от региона през 1990-те да се разгръщат опустошителни тенденции. Става дума за, неизразимия в количествени показатели, трудов етос – нагласата с лични качества да осигурят просперитета си. Обратното, половин век „строителство на социализма“ създава преобладаваща нагласа на пасивност и зависимост от държавната грижа – на първо място в здравеопазването, образованието, социалната защита, но и по-общо: в широко разпространената нагласа, че „държавата трябва да дава“. (Стр. 80)

Безпрецедентният характер на петото разширяване води до сериозна импровизация и от страна на страните кандидатки (особено България) и от страна на ЕС:

Поради всички тези съображения протичането на процеса трябва да е без правен формат. Пък каквото стане и която страна се справи... Но при тези политически предпоставки на преден план излизат допълнителни особености на разширителната политика на ЕС, които изразяват особения характер на този исторически процес – а) безпрецедентно голяма роля на ЕК в реализацията на тази политика и зависимост на нейния ход (timing – фази и темпове на разгръщане) и б) решаващо влияние на политическите личности в ръководството на Комисията. (Стр. 90)

В крайна сметка, според автора това води до “политически” характер на присъединяването:

*Представените по-горе факти са категорично доказателство за преобладаващо политическия характер на процеса на присъединяване към ЕС в българо-румънския случай, при това с твърде съществени национални специфики. Според изказването на ключово важен участник в преговорния процес: „Не е въпрос само на отмятане на точките с чавка - *acquis* тук, *acquis* там. Не е това. Никога не е било това.“ (инт. 27). (стр. 40 Авт.)*

Критичният мета-разказ на проф. Димитров влиза в голяма дълбочина и детайл. Самото изследване наистина представлява емпирична реконструкция на преговорния процес от самото му начало до (в крайна сметка успешния) финал. Множество фактори – структурни, персонални, социални и т.н. - са отчетени. Ето един пример за персоналните проблеми, които са останали в колективния спомен:

Главен преговарящ за БГ. На България не ѝ е провървяло „с подходящ главен преговарящ“. Не само защото през тази позиция са преминали редица фигури, а и защото те именно са фигурирали в институционалната си роля, без да оставят каквато и да е следа със запомнящо се дело или поне политически значима постъпка. (стр. 44 Авт.)

Един от важните изводи, които проф. Димитров прави, е че присъединяването не е довело до рационализиране на процеса на правене на политики и свързването му с изработването на политически приоритети:

*Това, което липсва е структурираната политическа връзката между двете, което става чрез секторни политики (*policies*). А то съдържа две изключително важни неща, от които зависи доброто управление. Първо е разбирането на изключително сложните и неочевидни вътрешните връзки*

икономика, образование, здравеопазване и т.н., всяко от които е достатъчно вътрешно отдиференцирано до степен, че е изобщо невидимо, например, как системите за училищно и висше образование са свързани, каква е връзката между второто и системата за научни изследвания и развитие; между устойчива пазарна икономика и върховенство на правото. И т.н. А таква сложно политическо разбиране за целите на управлението не е невъзможно в посткомунистическо общество, за което свидетелства полският случай (Хаузнер 2005).

Второто е още по-важно – разбирането на управлението като процес на провеждане на публични политики по решаване на проблеми в интерес на гражданството и, поради това, в партньорство с него. А именно тези две неща се предполагат да са съдържанието на стратегия за обществено развитие по принцип и, в частност, в стратегията за интеграция в ЕС, (каквато е имало, примерно, но неслучайно, в Полша). (Стр. 152)

На моменти критичната перспектива на проф. Димитров набира твърде голяма инерция и го води към изводи, които не могат да бъдат защитени в рамките на неговото изследване. Тръгвайки от устойчивостта на неформалните практики в българската политика (нещо, което е безспорно), авторът стига до заключението, че членството в ЕС само ги усилва:

Обратното, интеграционните политики са в решаваща степен форматирани от начина на провеждане на непублични политики у нас (Карамфилова 2012), при който процесът на вземане на решение, включително, а не изключително по въпросите относно усвояване на публичните средства, е във висока степен оставен в полето на политическата дискреция. Зад нея, като правило, се проявяватменящи се като титуляри, но постоянстващи като принцип на действие корпоративистки интереси (дали са браншови, етнически, регионални или партийни, това е без значение в случая). С други думи, членството в ЕС не е решение на проблемите на съвременното българско общество – то само ги умножава, задълбочава и ги прави видими, най-вече – в сравнителен международен план (Стр. 175)

Една такава хипотеза е възможна, но не бива да се вкарва в текста с такава категоричност, без да е всъщност проверена и доказана. А и фактът, че даден проблем става видим, е първа задължителна стъпка към неговото решаване.

Критичната инерция води до залитане към необосновани изводи и по отношение на ползите/цената на еврочленството като цяло. Макар че проф. Димитров изрично казва, че този проблем остава за друго изследване, той поставя питання от следния род като риторични въпроси:

а) ако резултатът от членството в ЕС е „нищо особено“ или „нормалност на живота ни“, то сякаш няма как постигането на такъв краен резултат да е нещо изключително;

б) ако платената цена на историческия успех е частичност, повърхностност и обратимост на европеизацията, то също няма как това да е изключително постижение. (Стр. 195)

Вярно е, че в едно научно изследване триумфализъм е неуместен. Но и критики, които не са или не могат да бъдат емпирично защитени също са форма на определено пристрастие.

Макар че в общата теоретична рамка има акценти, които може да са спорни или пресилени, тя е достатъчно солидна, за да позволи емпиричното изследване да се превърне в истински принос към изучаването на българската евроинтеграция. Главите за колективните спомени за началото на процеса, за страните участници в него, за ролята на българските политици, администрацията, НПО-сектора, за възприятията им на трудностите са сърцевината на труда и те са на забележителна висота. В методологическо отношение се отличава главата за страните от ЕС в спомените на българските участници. Един от изводите тук е, че:

Най-голямо значение имат само две страни – Румъния и Германия. Румънското участие е най-голямо като абсолютен дял, но е леко отрицателно спрямо всички останали страни. Германското е по-малко като обем, но пък е отчетливо по-положително. (Стр. 324)

В тази глава има интересни приложения на контент анализ, комбиниран с регресии и очертавани на различни “клъстърри” на страни, които са били релевантни или не в процеса на българската интеграция. Следващата глава, която е за ролята на ЕК в преговорния процес е също много полезна в познавателно отношение. Тя очертава безспорно водещата роля на ЕК, като същевременно изброява и редица дефекти в работата на този орган. Например:

Персоните от двата институционални ранга са различни, но изводите от анализа на съдържанието в разказите – за председателите на ЕК и за главните преговарящи с България – са почти идентични. Като правило, просто казано, „няма никой“, а доколкото има все някой – „полза няма“ за подготовката за членството ни в ЕС, особено в собствено политически смисъл на прогрес към целта на процеса. Така че отново стигаме до много щекотливия въпрос за ранга на приоритетност на българското членство в ЕС

за самия Съюз, (който по никакъв начин не омаловажава реално свършената с добронамереност работа на ЕК на равнище администрация). (Стр. 455)

Колективният спомен тук е в известна степен амбивалентен. Като цяло всички отчитат добрата роля на ЕК спрямо България, макар някои от респондентите да избягват да я наричат “приятел”:

А на практика Комисията е осъществила максимално благоприятни за България модели на поведение, които не оставят място за съмнение в нейната доброжелателност, дори у онези, които възразяват срещу квалификацията „приятел“ по нейн адрес. Защото тя устойчиво подкрепя и защитава почтено българската кауза, предоставя необходимата висококвалифицирана експертиза, съобразява се с нашите позиции и участва в партньорско взаимодействие, а даже се явява и съюзник в нелеки битки, включително - в по-широк международен план (Стр. 496)

Много ценни в изследователско отношение са и главите за българските участници в присъединяването, като в колективния спомен ясно изпъква позитивната роля на премиера Костов и неговото управление, както и негативната роля на управлението на Виденов. Анализът включително на присъствието в спомените на НПО-сектора е важен:

Като цялостна картина изследването установява – през всяко едно от анализирани измерения, че е имало реална, макар и частична, а също и диспропорционална като качество и интензитет въввлеченост в процеса на присъединяване на страната към ЕС от страна на българското гражданско общество. (Стр. 592)

Освен участниците, изследването съдържа и специални глави върху съдържателните проблеми, които правят процеса на присъединяване сложен. Тук авторът анализира спомени за перипетиите по определени глави, като извлича факторите, които затрудняват преговорите. Всъщност, има един мета-проблем, който обяснява всички трудности:

А всъщност, проблемът е в заченатата, но незавършена европеизация, която позволява съществуването на такъв модел на симбиоза между политика-право-престъпност, чиято персонификация са изброените по-горе. (Стр. 624)

Но освен този мета-проблем, всъщност се оказва, че обяснението за трудностите е силно контекстуално и се влияе от многобройни фактори:

Ето защо получаваме силно индивидуализирания профил на относителна тежест на всяка отделна глава, намерил израз в различната

продължителност на преговорите. Той се получава от комбинация на твърде много разпорядкови фактори, които даже като брой варират от случай на случай, а да не говорим за интензитета на проявлението им. (Стр. 736)

Изследването завършва с глава върху рефлексите на колективния спомен върху въпроса “дали би могло да е по-различно”. Това е важно за проф.

Димитров, защото цялостната му нагласа е да проблематизира една характеристика на голяма част от академичната литература по разширяването на ЕС, а именно:

В нейните рамки сякаш няма място за въпроси: - откъде накъде политиката за разширяване има, буквално казано на академичния жаргон в тази традиция, „природа“ (Grabbe 2006; Sedelmeier 2013; Gateva 2014, 2015, 2018)? (Стр. 780)

Като цяло, много от интервютата следват схемата на “безалтернативността” на политиката на разширяване на ЕС, въпреки че всеки от респондентите има препоръки и за подобряване на процеса.

В последната, десета глава, авторът обобщава огромната информация в няколко централни твърдения. От съдържателна гледна точка, заключението е:

Поради което и резултатът от интеграцията е същностно белязан от изходното противоречие. От една страна България осъществява стабилно макроикономическо развитие и най-вече качествен скок в търговските си отношения със страните от ЕС, измерван с пъти спрямо изходната позиция от началото на присъединителния процес, но от друга страна, тя става член на Съюза преобладаващо формално – с достъп до европейско финансиране, което се усвоява частично и непълноценно, понякога с висока степен на нарушаване на правилата (поради което още 2008 г. ЕК привежда към нас безпрецедентна в дотогавашната история на ЕС мярка за спиране на финансирането за страна-членка от порядък на половин милиард евро). (Стр. 802)

От методологическа гледна точка авторът твърди, че:

...е абсолютно безсмислено да подхождаме към обяснение на този исторически процес с модела на рационалния избор. Защото, ако до известна степен може да се предполага, че от страна на ЕС се действа в рамките на „калкулиращата нагласа“ или „формална рационалност“,³⁶⁴ то от страна на България се е действало през целия 10 годишен процес във формата на „ценностна рационалност“ (казано на езика на Веберовата социология). (Стр. 790-791)

Цялостната ми оценка за труда е висока – като съществен принос в българската политическа наука и новаторско изследване в областта на европейската интеграция. Въпреки това си позволявам следните критични бележки, които, надявам се, ще са полезни за автора в бъдещите му изследвания:

- 1) В дисертацията има едно спорно допускане: че завършената европеизация трябва да предшества еврочленството и поради това частична европеизация след еврочленството е дефект. Примерите с държавите от Западните Балкани демонстрират, че оставането извън ЕС само по себе си може да е фактор за “деевропеизация”. В този смисъл авторът трябва да вземе по-сериозно думите на мнозина от респондентите му, които правилно (по мое мнение) оценяват “прозореца на възможността”, който се е отворил пред България. Т.е. хипотезата, че самото членство засилва европеизацията, че е (леко) рискован гамбит, който изтегля определени общества от тежка ситуация, не бива да се изключва. (Украйна и нейният стремеж към ЕС е ясен пример за трудностите на държави останали извън ЕС – другата също толкова рискована стратегия).
- 2) Критичната перспектива на проф. Димитров сама по себе си е амбивалентна. От една страна участниците в присъединяването са критикувани, че нямат ясна програма, визия и план за постигането на своите цели (глава 3). Това е постоянен мотив и в другите глави, особено що се отнася до връзката между “реалните” проблеми на обществото и политиките, които се преследват. От тази гледна точка българските управляващи не отговарят на идеала за добро управление, който все пак е свързан със следване на правила: доброто управление е алгоритъм от действия във времето. От друга страна, авторът критикува ЕС, че свежда присъединяването до конкретен алгоритъм – най-вече приемането на *aquis* – от кандидатите. При липсата на конкретни алгоритми от българска страна, не е ли добре, че ЕК

е представила все пак конкретен алгоритъм, който стъпва на съюзните правила. На какво друго би могло да се стъпи в ситуация, в която и двете страни са знаели малко един за друг?

- 3) Същата амбивалентност я има и по отношение на ЕК. От една страна Комисията се критикува, че разчита твърде много на *aquis* – правото на ЕС. От друга страна се критикува, че подходът ѝ е твърде дискреционен и политически. Двете критики няма как да бъдат едновременно верни;
- 4) Най-голямата амбивалентност идва от това, че проф. Димитров няма ясна позиция по въпроса дали членството в ЕС е реално полезно или не за България – този въпрос остава отворен в рамките на изследването. На места в текста, посочени и по-горе, има съмнение, че ползите са повърхностни, нетрайни или незначителни. Без по-конкретен отговор на този въпрос, обаче, критичната перспектива рискува да стане неразбираема. Защото ако членството е полезно, има смисъл да се критикува слабата интернализация на европейските норми и ценности. Но ако не е полезно, то тази слаба интернализация изглежда напълно оправдана имунна реакция на политици и общество;
- 5) Следният (може би привиден) парадокс трябва да бъде обяснен. От една страна процесът на присъединяване според проф. Димитров е движан от “ценностна рационалност” и политически съображения – и от страна на ЕС, но особено от страна на България. Същевременно това, което не достига и е дефект, е именно липсата на интернализация на ценностите. Трябва да има някаква теория, която да обяснява доминацията на ценностите и реалното им отсъствие – как става това разминаване? Дали става дума за мимикрия и неискреност у кандидатите? Или са дошли други управляващи? Или настроенията са се сменили?...
- 6) Проф. Димитров е наясно, че ЕС също се променя. Но една промяна в ЕС не е отчетена адекватно в анализа. Вярно е, че след присъединяването в Източна Европа имаше деконсолидация и ерозия на либерални и демократични

ценности. Но сходни процеси (Брекзит, Лъо Пен, възход на евроексистицизъм и т.н.) се наблюдаваха и в западната част на Европа. Този паралелизъм може да се тълкува като общоевропейска тенденция, която не е просто продукт на лоша интернализация на европейските ценности в Източна Европа. От тази гледна точка ерозията на ценности също може да е резултат от (негативна) европеизация;

- 7) Авторът е прав да търси възможности за алтернативи на сегашната политика на разширяване (която така или иначе се опитва да отчита и грешките от петата вълна по отношение на Западните Балкани). Но остава леко неясно в каква посока се търси решението: дали са необходими повече предварително зададени правила и унифицирани институции (срещу което авторът е по-скоро против) или повече ценности и политически решения (срещу което той също изглежда е против). Ако дихотомията между правила и дискреция не е полезна, то тогава би трябвало да има други ориентир за “поправка” на политиката на ЕС. Иначе заявката, че би могло да е по-добре, остава малко абстрактна.
- 8) Твърдението, че анализът отхвърля валидността на обясненията на рационалния избор и потвърждава ценностно-базиран, конструктивистки подходи, не е добре защитена. За самите респонденти ползите от еврочленството безспорно и многократно надхвърлят евентуални негативи – това е факт, който ясно излиза от текста. Може би те не са прави в тази оценка, но в изследването няма как това да се установи (а и по принцип е доста спорно, че не са прави). В този смисъл, от гледна точка на респондентите, рационалният избор е съвсем ясен и той не върви срещу други ценности, които те имат.

В заключение, отново потвърждавам високата оценка за дисертационния труд на проф. Димитров и моята подкрепа за присъждането му на степента “доктор на науките”. Изследването, което той е представил, отговаря на всички

критерии от законов и професионален характер. Нещо повече, то е сериозен принос към политическата наука и се надявам да породи продуктивни академични спорове по разглежданите теми.

София, 2022

доц. д-р Даниел Смилов

